

ПІДГОТОВКА ІДГОТОВКА МІСІЇ ЄПИСКОПА ДОСИФЕЯ (ВАСИЧА) ДО ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В 1924 Р.

ЮРІЙ ДАНИЛЕЦЬ

Анотація: У статті прослідковано дипломатичне протистояння ЧСР та КСХС щодо продовження місії сербського делегата на території республіки. Автор приходить до висновку, що чехословацький уряд всіляко перешкоджав черговому візиту єпископа Досифея, намагаючись розіграти автокефальну карту за допомогою Вселенського патріарха. Тиск уряду королівства змусив союзників по Малій Антанті – чехів, піти на поступки, а завзятість владики Досифея, продовжити інституційну розбудову православної церкви. Хоча загалом СПЦ і отримала перевагу, для Васича приїзд проти волі Праги коштував перетворенню на персону non grata.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Карпаторуська православна церква, Сербська православна церква, чехословацький уряд, ЧСР, КСХС, єпископ.

Abstract: The article traces the diplomatic confrontation between Czechoslovakia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes regarding the continuation of the mission of the Serbian delegate in the territory of the republic. The author concludes that the Czechoslovak government in every way prevented the next visit of Bishop Dosipheus, trying to play the autocephalous card with the help of the Ecumenical Patriarch. Pressure from the kingdom's government forced the Serb allies in the Lesser Entente, the Czechs, to make concessions. The perseverance of Bishop Dosipheus made it possible to continue the institutional development of the Orthodox Church. Although the Serbian Orthodox Church won in general, Vasic's visit against the will of Prague turned his persona non grata.

Key words: Subcarpathian Rus', Carpatho-Russian Orthodox Church, Serbian Orthodox Church, Czechoslovak government, Czechoslovakia, KSHS, bishop.

Діяльність єпископа Досифея на посаді делегата Синоду Сербської православної церкви (далі – СПЦ) в Чехословаччині (далі – ЧСР) в першій половині 1920-х рр. привертала увагу не багатьох дослідників. Серед останніх публікацій слід назвати узагальнююче дослідження професора-емерита університету Палацького в Оломоуці Павела Марека (Pavel Marek)¹, наші спільні статті з названим чеським істориком, що вийшли на шпальтах європейських наукових журналів Словаччини² та Польщі³, а також найновіші одноосібні публікації автора даного тексту^{4, 5, 6}.

¹ MAREK, P.: «*Obtížnýcizinec*». *Vladyka srbské pravoslavné církve Dositej a meziválečné Československo (1920-1939)*. Olomouc: UP v Olomouci, 2020. 390 s.

² DANILEC, J., MAREK, P.: Success, or Defeat? On the Orthodox Mission of the Serbian Bishop Dosipheus (Vasić) in Czechoslovakia in 1920-1926. In: *Kultúrne dejiny / Cultural History*. 2019. № 2, p. 233-263.

³ ДАНИЛЕЦЬ, Ю., МАРЕК, П.: О миссионерской деятельности владики Досифея (Васича) на Подкарпатской Руси в 20-х годах XX века. In: *Rocznik Teologiczny*. 2019. № 3, с. 445-477.

⁴ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Документи Архіву Синоду Сербської православної церкви про місіонерську роботу єпископа Досифея (Васича) на Підкарпатській Русі. In: *Русин*. 2019. № 57, с. 119-130.

Після короткого візиту в червні 1923 р. єпископ Досифей не міг отримати дозвіл на в'їзд у довірену йому єпархію. Карпаторуська православна церква за його відсутності керувалася Духовною консисторією на чолі з архімандритом Олексієм (Кабалюком), яку було утворено 5 червня 1923 р.⁷. Однак, у вересні того ж року ситуація почала ускладнюватися. Архієпископ Савватій (Врабець)⁸ призначив своїм вікарієм на Підкарпатську Русь єпископа Веніаміна (Федченкова)⁹. Остатній прибув на територію краю та за підтримки місцевої влади почав активно діяти. Синод СПЦ та уряд Королівства сербів, хорватів та словенців (далі – КСХС) сприйняли дану подію як вияв недружелюбності Праги до Белграду.

Аналіз листування Досифея (Васича) з главою СПЦ свідчить про те, що делегат добре розумів усю важливість ситуації, яка виникла за його відсутності на Підкарпатській Русі. У звіті від 28 грудня 1923 р. він повідомляв патріарха Димитрія (Павловича) про необхідність використання дипломатичних каналів для розв'язання проблеми у рамках роботи Малої Антанти^{10, 11}. Аналогічні питання було озвучено також сербському міністру віросповідань Воїславу Яничу¹².

У звіті до Синоду СПЦ від 19 травня 1924 р. єпископ описав підготовчу роботу, яка передувала зустрічі в Белграді. «Коли доктор Бенеш був у Празі й

⁵ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Діяльність сербських єпископів на Підкарпатській Русі в 1920-1930 рр. (на матеріалах Національного архіву в Празі). In: *Hubený, David (editor): Čtvrtstoletíspolu. Československo a PodkarpatskáRus*. Praha, 2020, s. 162-168.

⁶ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Інституційний розвиток Православної Церкви на Закарпатті в 1923 р. In: *Церковно-історичний збірник Волинської духовної семінарії*. Випуск 1. Луцьк: Волиньполіграф, 2020, с. 46-73.

⁷ Архив Светогархијерејског синода Српске православне Цркве (Београд) (далі – АСАС). Протокол засідання ЦВК в с. Іза, 5.06.1923, арк. 1; Організація автономной карпаторусской православной церкви. In: *Русская Земля*. 1923. 7 іюня, с. 3; Biskup Dositej na PodkarpatskéRusi. In: *Lidovénoviny*. 1923. 10 června. Rano, s. 2; Церковный отдѣлъ духовной консистории авт. к.-р. прав. Церкви. In: *Русская Земля*. 1923. 14 іюня, с. 3.

⁸ Про архієпископа Савватія дет. див.: MAREK, P., BUREHA, V., DANILEC, J.: *Arcibiskup Sawatij (1880-1959). Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice. K 50. výročíúmrtí (1959-2009)*. Olomouc, Univerzita Palackého 2009. 250 s.

⁹ Про єпископа Веніаміна дет. див.: БУРЕГА, В.: Єпископ Вениамин (Федченков) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов. In: *Церковь и время*. 2003. № 1 (26), с. 214-271; ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Діяльність єпископа Веніаміна (Федченко) на Підкарпатській Русі (1923-1924 рр.). In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 21* / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш, С. Віднянський, Д. Данилюк та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ "Говерла", 2008, с. 23-27; ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Нові документи про діяльність єпископа Веніаміна (Федченков) на Підкарпатській Русі у 1923-1924 рр. In: *Русин*. 2011. № 2, с. 52-69.

¹⁰ Чергове засідання Малої Антанти планувалося провести в Белграді в січні 1924 р.

¹¹ АСАС. Лист єпископа Досифея (Васича) на ім'я патріарха Димитрія (Павловича), 27.12.1923, арк. 1-2.

¹² БУРЕГА, В.: Єпископ Вениамин (Федченков) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов, с. 256.

готувався до поїздки в Белград, ми писали нашим представникам у Празі і просили їх домогтися того, щоб до програми дискусій і рішень, які повинні були обговорюватися в Белграді, було включено і церковне питання. Наша пропозиція була прийнята в Празі і доктор Бенеш відправився до Белграду, маючи всі необхідні відомості для проведення переговорів й про церковні питання»¹³.

За словами київського історика Володимира Буреги, перед поїздкою до КСХС міністр закордонних справ ЧСР провів тривалу бесіду з єпископом Гораздом (Павліком). Її головною метою було детальне ознайомлення з становищем православної церкви в республіці. Архієрей запропонував Едварду Бенешу свій план подальшого розвитку православ'я в країні, який складався із трьох пунктів: «1. Признати на перехідний період, то есть до провозглашения автокефалии, юрисдикцию Сербской Церкви; 2) Удалить епископа Вениамина из Подкарпатской Руси; 3) Создать Чехословацкую Православную Церковь для Чехии, Моравии, Силезии и Подкарпатскую Православную Церковь для земель Подкарпатской Руси, но так, чтобы обе Церкви имели общий Синод с целью обеспечения единого управления в интересах государственного единства»¹⁴. Як покаже час, частина пропозицій єпископа Горазда ляже в основу урядової концепції щодо створення автокефальної православної церкви за посередництва СПЦ.

Пропозиції єпископа Досифея щодо обговорення церковного питання на засіданні Малої Антанти було взято до уваги. 12 січня 1924 р. в столиці королівства відбулася нарада, в роботі якої взяли участь: від ЧСР – міністр закордонних справ Е. Бенеш та чехословацький посол в Белграді Ян Шеба, від КСХС – міністр віросповідань В. Янич, югославський посол у Празі Любомир Нешич та делегат СПЦ єпископ Досифей (Васич)¹⁵. За словами В. Буреги, напередодні проведення зустрічі єпископ Досифей узгоджував позицію Архієрейського Собору по питанню місії СПЦ в ЧСР з представниками сербської сторони (Л. Нешичем, В. Яничем та помічником міністра закордонних справ Браном Лазаревичем)¹⁶.

Згідно з архівними документами та матеріалами преси, присутні зійшлися на цілому ряді положень, які полягали в необхідності подолання церковного

¹³ Там само.

¹⁴ Там само, с. 257.

¹⁵ Archiv úřadu eparchiální rady olomoucko-brněnské eparchie Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku, Olomouc (далі – AUEROBE Olomouc). F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence různá. Комюніке, 12.01.1924.

¹⁶ БУРЕГА, В.: Єпископ Вениамин (Федченков) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов, с. 257.

розколу в православній церкві на території ЧСР¹⁷. У відповіді на запит чехословацького посла у Ватикані від 19 лютого 1924 р. міністр закордонних справ повідомив окремі нюанси перемовин: 1) єпископ Досифей приїде до країни, щоб завершити свою місію; 2) православна церква в ЧСР стане незалежною і матиме трьох єпископів, серед яких Горазд (Павлик) та Савватій (Врабец)¹⁸. У той же час, сербські джерела трактували угоду як визнання юрисдикції СПЦ. Наприклад, «Весник Српске цркве» наголошував, що «з боку Чехословаччини було обіцяно, що в майбутньому їхня держава буде ставитися до Чехословацької православної церкви та православної церкви на Підкарпатській Русі так як до всіх інших визнаних релігій, і що питання єпископату також буде вирішено лише з волі нашого Архієрейського Собору»¹⁹.

Різні оцінки знаходимо в тодішній періодиці. «*Národní listy*» висловлювали сподівання, що після конференції Малої Антанти конфлікт між Белградом та Прагою з приводу висвячення архієпископа Савватія в Константинополі буде успішно подолано²⁰. Люблянський «*Slovenec*» повідомляв про схвалення чехословацьким урядом угоди про те, що православна церква на Підкарпатській Русі повинна підпадати під юрисдикцію Карловацького патріархату²¹.

За словами П. Марека, головним наслідком домовленостей у Белграді було обговорення питання про створення автокефальної православної церкви в Чехословаччині. Празький уряд погоджувався на те, щоб сербський патріарх висвятив третього архієрея та домовився зі Вселенським патріархом про перехід архієпископа Савватія до юрисдикції СПЦ²². Протягом кількох місяців після конференції в Белграді ми спостерігаємо два важливі аспекти: 1) різночитання змісту домовленостей; 2) затягування процесу реалізації угоди чехословацьким урядом. Незрозумілим залишається питання чому Міністерство шкільництва і народної освіти (далі – МШіНО) не володіло інформацією про зміст перемовин та чому неприступило до її реалізації безпосередньо після завершення наради. Лише 25 січня 1924 р. радник Міністерства з церковних питань Вацлав Мюллер надіслав запит до Міністерства закордонних справ ЧСР (далі – МЗС), з

¹⁷ Konference Malé Dohody v Bělehradě. In: *Národní politika*. 1924. 14 ledna, s. 1; Porady o církevní politice v Československu a v SHS. In: *Československá republika*. 1924. 13 ledna, s. 8.

¹⁸ Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha (далі – AMZV Praha). F. Sekce II (1919-1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», A. Розточіл до посольства ЧСР в папській Столиці, 19.2.1924.

¹⁹ Наша црква и Чехословачка. In: *Весник Српске цркве*. 1924. јануар-фебруар, с. 78.

²⁰ Církevní dohoda naší vlády s bělehradskou vládou. In: *Národní listy*. 1924. 15 února, s. 2.

²¹ Podkarpatska pravoslavna cerkev. In: *Slovenec*. 1924. 15 februarja, s. 1.

²² MAREK, P.: «*Obtížnýcizinec*», s. 247-249.

проханням повідомити зміст переговорів, з метою формування лінії в церковній політиці²³.

Із кореспонденції єпископа Горазда (Павліка) довідуємося, що представники православної церкви на Підкарпатській Русі намагалися пришвидшити реалізацію досягнутих у Белграді угод. 7 лютого 1924 р. голова Центрального виконавчого комітету (далі ЦВК) Олексій Геровський під час аудієнції в Е. Бенеша передав останньому пам'ятну записку. У документі йшлося про необхідність негайного вирішити питання щодо висилки з країни єпископа Веніаміна (Федченкова). О. Геровський вважав, що лише після цього кроку стане можлива реалізація розпорядження Архієрейського Собору СПЦ про поїздку єпископа Досифея на Підкарпатську Русь²⁴. У листі до єпископа Горазда голова комітету описував хід зустріч та зміст розмови з міністром. «Бенешъ принялъ меня очень любезно, но я ему не вѣрю. Онъ исполнитъ свои обѣщанія только тогда, когда не будетъ другого выхода. Надо нажимать на него со всѣхъ сторонъ»²⁵.

Ще більше деталей про згадану зустріч та про зміст домовленостей у Белграді можна довідатися із листа О. Геровського до губернатора Підкарпатської Русі А. Бескида. «По согласованію съ министромъ иностранныхъ дѣлъ г. д-ромъ Бенешемъ честь имѣю довести до Вашего свѣденія ниже слѣдующее: 12 января с.г. состоялось въ г. Бѣлградѣ совѣщаніе, посвященное вопросу объ устройствѣ православной церкви въ Карпатской Руси и во всей чсл. республике... На этомъ совѣщаніи было достигнуто полное соглашеніе по всѣмъ вопросамъ. Въ частности. Г. Бенешъ заявилъ, что въ Карпатской Руси и въ предѣлахъ всей чсл. Республики будетъ признаваться исключительно юрисдикція сербской православной церкви (а не Константинопольскаго патріархата) и что, послѣ его (Бенеша) возвращенія въ Прагу, немедленно будутъ приняты все мѣры для того, чтобы – въ духе этого соглашения и при участіи сербской церкви – были приведены въ порядокъ дѣла православной церкви въ Карпатской Руси и во всей республике... Что касается Карпатской Руси, то г. Бенешъ обязался восстановить въ кратчайшій срокъ «статусъ кво анте», то есть – положеніе, существовавшее до вмѣшательства Константинопольскаго патріарха...». Автор листа також повідомляв про обіцянку вислати єпископа Веніаміна за межі ЧСР впродовж одного тижня. Окремо в документі знаходимо

²³ Národní archiv, Praha (далі – NA Praha). F. MŠ. Sig. 47 III. Kart. 3884. В. Мюллер до МЗС, 25.01.1924.

²⁴ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Podkarpatská Rus. О. Геровський. Для памяти. Передано мин. ин. дел Бенешу, 7.02.1924.

²⁵ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Podkarpatská Rus. О. Геровський. Лист єпископу Горазду (Павліку), 9.02.1924.

прохання про заборону місцевим органам влади вступати в будь-які контакти з єпископом Веніаміном та його прихильниками. «...Прошу Васъ не отказать въ распоряженіи, чтобы подчиненныя Вамъ власти сносились по всѣмъ дѣламъ, касающимся православной церкви въ Карпатской Руси, исключительно только съ Центральнымъ исполнительнымъ комитетомъ автономной карпаторусской православной церкви, какъ уполномоченнымъ представителемъ этой церкви. Немедленно послѣ удаленія еп. Веніаміна Федченко къ намъ приѣдетъ, согласно Бѣлградскому соглашенію, Преосвященный Досифей, который останется у насъ до тѣхъ поръ, пока наша церковь не будетъ окончательно организована и пока не будетъ избранъ карпаторусскій єпископъ изъ уроженцевъ Карпатской Руси»²⁶. Таким чином, із наведених цитат ми дізналися про додаткові деталі переговорів у Белграді, які чомусь не фігурують у звітах МЗС.

У березні 1924 р. тиск на владу з боку православних продовжувався. У документах дипломатичного відомства ЧСР нами виявлено інформацію про телефонний дзвінок 22 березня одного із консулів до референта міністра з проханням в черговий раз прийняти та вислухати О. Геровського. Остатній мав намір озвучити ряд клопотань від імені православної церкви на Підкарпатській Русі, котрі вимагали вирішення з боку Е. Бенеша. У фондах міністерства збереглися документи, котрі характеризують зміст звернень глави ЦВК. Зокрема, О. Геровський характеризував зародження православного руху на Підкарпатській Русі та обґрунтував канонічні права на цю територію православного митрополита в Карловцях та сербського єпископа в Будапешті. На його думку, юрисдикція «обох сановників на Підкарпатській Русі та Словаччині зберігається, оскільки зміна державних кордонів абсолютно не впливає на зміну єпархіальних кордонів, про що свідчать приклади не лише православної, але і католицької церкви». За словами О. Геровського, спираючись саме на ці канонічні права і розпочав свою діяльність єпископ Досифей в 1921 р. У документі висувалися звинувачення у неканонічних діях з боку Константинопольського патріарха, який висвятив Савватія, обрання якого сприймалося недійсним. Так само незаконною трактувалася і діяльність єпископа Веніаміна на Підкарпатській Русі.

Голова ЦВК нагадував про чотири позиції, які обговорювалися і спільно ухвалювалися на нараді 12 січня 1924 р. в Белграді: 1) була визнана юрисдикція белградського патріарха над усією ЧСР, а особливо на Підкарпатській Русі; 2) єпископ Веніамін (Федченков) мав бути висланий з країни; 3) архієпископ Савватій повинен визнати владу СПЦ, що дасть йому можливість зберегти

²⁶ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Podkarpatská Rus. O. Геровський. Лист губернатору А. Бескиду, 8.02.1924.

посаду, яка, однак, буде обмежена Празькою єпархією; 4) якщо Савватій не визнає повноважень белградського патріарха, він буде позбавлений урядом сану архієпископа. «Виходячи з цих домовленостей, – підводив підсумки О. Геровський – очолюваний ним комітет продовжить працювати за підтримки сербської влади. Сербський уряд розглядає владу белградського патріарха над ЧСР, як збереження власного престижу і закликає всіма силами підтримувати цей престиж»²⁷.

Отже, однією із головних вимог СПЦ та місцевих представників православної церкви, було усунення єпископа Веніаміна. Детальніше на цьому питанні ми зупинимося в інших публікаціях, тут лише принагідно зазначимо, що чехословацький уряд виконав задеклароване зобов'язання і вислав у квітні 1924 р. російського архієрея з республіки.

Важливі деталі містяться у офіційному листі МЗС до Президії МШіНО від 5 квітня 1924 р. У документі зокрема повідомлялося, що міністр віросповідань КСХС вимагав, щоб Чехословацька православна церква не входила в контакт з Константинополем, а уклала угоду з сербським патріархом. Останній нібито погоджувався висвятити архієреїв для майбутньої автокефальної церкви. Е. Бенеш пообіцяв, що домовиться про данепитання з відповідними міністерствами і наголосив на необхідності створення в ЧСР єдиної православної церкви²⁸. В. Бурега наводить витяги із звіту єпископа Досифея, в якому подаються додаткові деталі белградських перемовин. Зокрема, в документі йдеться про висловлювання Е. Бенеша щодо необхідності примирення архієпископа Савватія та єпископа Горазда, про збереження прав сербської церкви в республіці тощо²⁹.

Чекаючи на офіційне запрошення від уряду ЧСР єпископ Досифей звертався до керівництва СПЦ та урядовців КСХС з клопотаннями пришвидшити реалізацію угоди від 12 січня 1924 р. У листі до єпископа Горазда від 1 квітня 1924 р. він повідомляв про зустріч з патріархом Димитрієм, який вважав питання чергової поїздки вирішеним, авсі обіцянки, надані Прагою, вже реалізовані. Глава СПЦ висловлював думку, що делегату необхідно якнайшвидше відвідати Моравію та Підкарпатську Русь. Через два дні (очевидно 28 березня 1924 р.) єпископ Досифей побував у королівському МЗС, де провів

²⁷ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 62. Složka «Pravoslavná církev československá», č. 30358/III/24.

²⁸ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 62. Složka «Pravoslavná církev československá», č. 30358/III/24, Лист МЗС до Президії МШіНО, 5.04.1924; БУРЕГА, В.: Єпископ Вениамин (Федченков) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов, с. 258.

²⁹ БУРЕГА, В.: Єпископ Вениамин (Федченков) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов, с. 258.

розмову з Б. Лазаревичем та В. Яничем. Як виявилось, помічник міністра не мав ніяких новин щодо просування питання, а сам глава відомства заявив, що не розуміє, чому домовлене досі не виконані. За присутності єпископа В. Янич зателефонував Я. Шебі, котрий запевнив абонента, що наступного дня виїздить до Праги, де буде «також займаємось нашим питанням»³⁰.

Того ж дня відбулася зустріч Досифея з чехословацьким послом. «Я ще раз сказав йому те, що він чув від мене багато разів, – писав архієрей, – і він знову пообіцяв мені, що цього разу все буде зроблено»³¹. Перед від'їздом єпископа Досифея із Белграду його відвідали О. Геровський та ієромонах Амфілохій (Кемінь), які приїхали довідатися про вирішення підкарпатського питання. Вони повідомили, що «ситуація на Підкарпатській Русі з дня на день стає все гірше і гірше», і якщо її негайно не вирішити, то Сербська православна церква втратить усі нинішні позиції в краї. «Або Белград, або Константинополь»³². Переказавши делегатам доступну інформацію, архієрей мусив відбути до Нішської єпархії, для виконання канонічного візиту. Він не володів інформацією про подальші кроки підкарпатських делегатів у Белграді³³. У нас також відсутні документи, котрі б розкривали дане питання.

27 квітня 1924 р. Досифей повідомив владиці Горазду про негайний виклик Священним Синодом до Белграду. Така терміновість була пов'язана з прибуттям до столиці КСХС єпископа Веніаміна, якого празький уряд вислав за межі країни. Члени Синоду вважали, що Васич повинен негайно поїхати до ЧСР, щоб виконавши свою частину угоди. У листі сербський делегат висловлював побоювання, що без запрошення Е. Бенеша його візит може викликати певні ускладнення. «Я переконаний, – писав Досифей, – що момент є дуже важливим і потрібно діяти швидко»³⁴.

Після звернення до чехословацького посольства в Белграді виявилось, що посол із заступником відбули до Скоп'є, а інший працівник дипломатичної установи поїхав до Праги. У зв'язку з цим, єпископ мусив чекати на їх повернення, щоб отримати подальші інструкції. Однак, чехословацький уряд не поспішав надсилати запрошення до Белграду. П. Марек вважає, що однією із можливих перешкод була позиція радника МШіНО з церковних питань Вацлава

³⁰ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence počátek 20 let, ČSČS. Лист єпископа Досифея до єпископа Горазда, 1.04.1924, арк. 2.

³¹ Там само.

³² Там само, арк. 3.

³³ Там само.

³⁴ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence Podkarpatská Rus. Лист єпископа Досифея до єпископа Горазда, 27.04.1924, арк. 2.

Мюллера, котрий залишався прихильником архієпископа (Савватія)³⁵. Тобто, фактично між МЗС та МШіНО існували розбіжності щодо планів утворення майбутньої православної церкви в ЧСР.

На нашу думку, причини відстрочення приїзду єпископа Досифея не обмежувалися лише названою вище. Певним результатом невдалої соціально-економічної і, безперечно, конфесійної політики, стали наслідки перших виборів до вищих органів влади ЧСР, які пройшли 16 березня 1924 р. Підкарпатська Русь обирала депутатів тільки на один рік, адже в 1925 р. завершувалися повноваження парламенту, створеного в 1920 р. У результаті голосування більшість голосів отримали комуністи, які здобули 4 із 9 місць до палати депутатів та 2 мандати (із 4) – у сенат³⁶.

Значна перемога комуністів (майже 40% голосів) викликала занепокоєння Праги. Опоненти та вчорашні союзники православних поспішили заявити, що Комуністична партія Чехословаччини (далі – КПЧ) перемогла в краї виключно завдяки підтримці православного населення. Найбільше звинувачень знаходимо в греко-католицькій та наближеній до неї періодиці. Наприклад, журнал «Благовісник» (редактор-видавець – о. Августин Волошин, відповідальний редактор – о. Еміліан Бокшай) в числі від 1 червня 1924 р. розмістив статтю під назвою «Православіє» и комунизм». У дописі стверджувалося, що в селах, «котрѣ найскорше й найсильнѣйше были зараженѣ шизмою, комунисты достали наибольший процент голосов»³⁷. Редакція фактично звинувачувала уряд у таких наслідках виборів, натякаючи, що «большевизм, який провадився з стороны поедных факторов влады против нашоѣ гр. кат. Церкви..., веде ко революційному комунизму...»³⁸.

Офіційний орган Карпаторуської трудової партії газета «Русская земля» намагалася пояснити слабку підтримку свої політичної сили (до парламенту пройшов лише 1 депутат) агітацією проти неї голови ЦВК О. Геровського. 20 березня 1924 р. часопис опублікував «Открытое письмо г. Алексѣю Юл. Геровскому» за підписом Д. Симулика (секретар ЦВК) та К. Прокопа (член ЦВК). Автори звинувачували русофільського діяча в дискредитації партії, що, у свою чергу, призвело до відтоку голосів до комуністів. «Мы, какъ члены Православнаго Исполнительнаго Комитета, на основаніи многочисленныхъ

³⁵ MAREK, P.: «*Obtížnýcizinec*», s. 250.

³⁶ ГРЕЧЕНЮК, Н.: Выборча система Підкарпатської Русі у міжвоєнний період. In: *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2014*. Вип. 13, с. 322; KONEČNÝ, Z.: Zástupci Podkarpatské Rusi v poslanecké sněmovně. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická 1970*, vol. 19, iss. C. 17, s. 122.

³⁷ «Православіє» и комунизм. In: *Благовѣстник*. 1924. Число 10-12. 1 юнія, с. 154.

³⁸ Там само, с. 155.

требованій нашихъ православныхъ общинъ, въ цѣляхъ охраненія нашей русской церкви, заявляемъ, что вы, г. Геровскій, не имѣете права выступать отъ имени русской православной церкви на Карп. Руси и доводимъ до всеобщаго свѣдѣнія, что все, что будетъ принято отъ имени Р. Православной Церкви въ Карп. Руси, г-номъ Алексѣемъ Геровскимъ, будетъ считаться недѣйствительнымъ»³⁹. Таким чином, підсумки виборів кинули тінь на керівництво православним рухом, що не могло не позначитися на ставленні уряду до вирішення релігійного питання.

Місцевій владі доводилося виправдовуватися перед Прагою, яка підозріло поставилася до висунутих проти православних звинувачень у підтримці комуністів. У цьому контексті для нас важливими є не тільки листування віцегубернатора з відповідними міністерствами, але й звіти з окремих округів, в тому числі, із найбільш населених православним населенням. 14 травня 1924 р. голова поліційного комісаріату в Хусті повідомив до головнотрудового уряду, що високі результати комуністів на виборах не були наслідком православного руху. «Комуністи мали найбільше прихильників серед армії, робітників та дрібних торговців, і, мабуть, і серед державних службовців та доглядачів, для цих осіб релігійне питання відіграло другорядну роль. Що стосується їхніх успіхів серед селянства, то комуністи привертали їх на свій бік агітацією та різними обіцянками щодо землі та податків, але не релігійною агітацією... Для інших виборців (не селян) мотивом голосування за комуністів є скоріше політичні переконання, а не релігійні»⁴⁰. Автор звіту припускав, що коли комуністи не виконають своїх обіцянок, селяни відмовляться від їхньої підтримки, що і сталося вже наступного року.

Загальну характеристику політичних вподобань православного населення Підкарпатської Русі можна відтворити на основі секретного звіту віцегубернатора до Президії МВС від 29 травня 1924 р. Антонін Розсипал, спираючись на інформацію жупанатів з Мукачева та Великого Севлюша⁴¹, наголошував на наступних факторах: 1) православний рух є релігійним і національним рухом; це явище саме по собі не має нічого спільного з комуністичною ідеєю; 2) щоб з'ясувати причини активної підтримки православного населення КПЧ, глава Цивільного управління пропонував дослідити походження православного руху за весь його розвиток до аналізованих у звіті подій. Зокрема, він зазначав: а) православ'я мало своє коріння до Першої

³⁹ СИМУЛИК, Д., ПРОКОП, К.: Открытое письмо г. Алексѣю Юл. Геровскому. In: *Русская земля*. 1924. 20 марта, с. 2.

⁴⁰ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 117. Ф. 117. Хустське окружне управління, м. Хуст. Оп. 1. Спр. 66, арк. 10.

⁴¹ У документі зазначено, що Ужгородська жупа не взята до уваги, через відсутність православних. Насправді, православні вірники проживали на цій території, але у незначній кількості.

світової війни (відомий процес в Мараморош-Сиготі) і завершилося утворенням окремих православних громад (наприклад с. Іза); б) рух мав тісний контакт з православними колами Росії та Греції (монастир на Афоні); в) після війни православний рух набув великих масштабів, як реакція проти жорстокої мадяризації та спроби запровадження григоріанського календаря; населення виступало проти греко-католицького духовенства, яке, за невеликими винятками, було мадяризованим та представляло угорську державну думку; г) економічні причини, що полягали у небажанні вірників сплачувати церковні податки (коблина, роковина); 3) віце-губернатор покладав значну відповідальність за зростання прокомуністичних симпатій на православне духовенство, вважаючи його малоосвіченим та недостатньо політично свідомим; 4) у документі наголошувалося на необхідності вирішення питання щодо використання храмів та церковного майна, в тому числі, шляхом будівництва нових церковних споруд; 5) однією із причин підтримки опозиційної партії, на думку автора звіту, були промахи в економічних перетвореннях, вирішенні релігійних суперечок та аграрній сфері⁴².

Наведені нижче витяги із звіту дають належну оцінку звинуваченням проти православних, які публікувалися у періодиці. «Самі результати виборів також не підтверджують припущення про тотожність комуністичного руху з православ'ям. Навпаки, видно, що населені пункти з православною більшістю переважно проголосували за кандидата від урядових партій, а з іншого боку, можна встановити, що суто греко-католицькі села та округи (Вел. Севлюш) всією масою схилилися до комунізму... Твердження, що православний рух був ідентичним комунізму, є скоріше вигадкою греко-католиків, які, для збереження своїх церковних володінь, «малюють чорта на стіні», однак, при оцінці результатів виборів, їх самих справедливо можна було підозрювати в комунізмі...»⁴³.

Надісланий звіт Президія МВС взяла до відома, але із зауваженням. Останнє стосувалося форми попереднього документу, котрий складався в основному із цитат жупанів та не містив власної думки віцегубернатора на питання щодо відношення православного руху до комунізму. Крім того, А. Розсипалу закидали певні нестыковки з ранішими інформаційними довідками про політичні вподобання підкарпатців⁴⁴. Реагуючи на зауваження керівництва, віцегубернатор 25 червня 1924 р. вислав додатковий звіт, у якому наголосив на

⁴² AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 62. Složka «Pravoslavná církev československá», č. II 5674a1 24, Віцегубернатор А. Розсипал до Президії МВС, 29.05.1924.

⁴³ Там само.

⁴⁴ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 62. Složka «Pravoslavná církev československá», č. 10.203, МВС до віцегубернатора А. Розсипала, 3.06.1924.

окремих аспектах питання. Із документу стає зрозуміло, що глава політичного управління краю не до кінця погоджувався із думкою жупанів, наполягаючи, що православний рух міг мати певні зв'язки з комунізмом. Однак, ці впливи віце-губернатор вважав нестійкими та такими, які можна легко подолати. Для цього він пропонував домогтися призначення відповідальних і лояльних до влади священників, покращення матеріального стану православних парафій та «правовим вирішенням питання про використання церков і церковного майна»⁴⁵.

Із доступних джерел можна навести кілька прикладів, як голосували вірники православної та греко-католицької конфесії в окремих населених пунктах Підкарпатської Русі. У «с. Великі Лучки із 1800 поданих голосів було 1200 комуністичних, Білки, де з поданих 2200 голосів було 800 за трудову партію, 300 за комуністичну, а 400 за землеробський союз, Канора, де з 280 голосів було 180 за комуністів, Дубровка, де з 300 голосів було 200 за комуністів, Ільниця – з 1800 голосів було 800 за комуністів»⁴⁶. У с. Руське на Мукачівщині із 311 голосів, тільки 2 були за КПЧ⁴⁷. У с. Золотарево біля Хуста, греко-католицькому селі на той час, комуністи отримали 272 голоси⁴⁸. За словами місцевого священника, «найбільш запеклі більшовики цього села були добрими греко-католиками»⁴⁹. У повідомленні Хустського окружного управління до Севлюського жупанату від 18 липня 1924 р. згадується православний священник Г. Кеніз, який «під час останніх виборів організував населення села Копашнева в партію «чехословацьких соціалістів» (трудова партія), яка одержала в Копашневі 70 проц. голосів. Новоутвореній комуністичній організації, яка останнім часом була створена в с. Копашневі, Кеніс чинить опір і застерігає населення від вступу до цієї організації»⁵⁰. У с. Терново (округ Тересва) комуністи отримали 394 голоси, хлібороби – 348, соціал-демократи – 238, трудова партія – 74⁵¹. У с. Горонда Мукачівського округу комуністи здобули 391

⁴⁵ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 62. Složka «Pravoslavná církev československá», č. II 6567 prez. ai 24, Віцегубернатор А. Розсипал до Президії МВС, 25.06.1924.

⁴⁶ Із звіту Мукачівського жупанатського управління Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі про хід парламентських виборів, 29 березня 1924 р. Іп: *Шляхом жовтня: Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: збірник документів*. Том II: 1924-1929 рр., Ред. комісія: Белоусов В. І., Візольмірський В. М., Дем'янченко І. М., Климпотюк М. В., Ротман М. Є., Хайнас В. В., В. А. Шамовський (гол. комісії); Упорядн. Каюрова В. М., В. П. Місюра. Державний архів Закарпатської області. Ужгород: Закарпатське обласне вид-во, 1961, с. 33-34.

⁴⁷ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 62. Složka «Pravoslavná církev československá», č. II 5671 ai 24, Віцегубернатор А. Розсипал до Президії МВС, 29.05.1924.

⁴⁸ ДАЗО. Ф. 117. Оп. 1. Спр. 66, арк. 3.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ З повідомлення Хустського окружного управління Севлюському жупанатському управлінню про те, що піп Ю. Кеніс активно допомагає буржуазній партії, 18 липня 1924 р. Іп: *Документи свідчать*, Упор. А. Гайдош. Видання друге, доповнене. Ужгород: Карпати, 1985, с. 79.

⁵¹ Изъисторизлоупотреблений при выборахъ. Іп: *Русская земля*. 1924. 20 марта, с. 1.

голос, трудова партія – 125, аграрники – 55, хлібороби – 10, соціал-демократи – 8. У с. Велятино (округ Хуст) перемогу здобули партія Автономно-землеробський союз – 539 голосів, трудовики – 280, комуністи – 132, соціал-демократи – 8, хлібороби – 2⁵².

На жаль, у нас немає доступу до результатів виборів 1924 р. по всіх населених пунктах Підкарпатської Русі, але проаналізовані документи та матеріали преси дають підстави прийти до наступних висновків. Неочікуваний успіх комуністів не був викликаний лише підтримкою представників православної церкви. На агітацію піддалися представники різних конфесій, в тому числі й греко-католики. Населення голосувало за опозиційну партію, яка застосувала демагогічні гасла та обіцяла вирішення цілого ряду проблем (економічних, релігійних, культурних тощо). При цьому, населення вважало цілком нормальним бути виборцем КПЧ і зберігати ревність до своєї церкви. Уряд розумів, що значна частка відповідальності за результати виборів лежить саме на ньому, а тому мусив вдатися до проведення реформ.

Третьою причиною, яка могла впливати на відтермінування місії єпископа Досифея, були перемовини Праги з Святою Столицею. Відносини з Ватиканом в 1924 р. надзвичайно ускладнилися, у зв'язку з чим, уряд мусив певним чином зважати на позицію Папи в релігійному питанні. На початку року нунцій Франческо Мармаджі, які замінив наприкінці травня 1923 р. Клементе Мікару, подав Е. Бенешу проєкт «modusvivendi». Документ містив у собі, в тому числі, прохання до влади відмовитися від підтримки православних на Підкарпатській Русі та повернути всі захоплені храми і церковне майно⁵³. Із підсумків засідання Священної Конгрегації з надзвичайних церковних справ від 8 квітня 1924 р. стає зрозумілим, що католицька церква погоджувалася на вимогу чехословацького уряду перевести з Ужгороду єпископа Антонія (Паппа), але натомість вимагала виконання цілого ряду власних умов⁵⁴. 10 травня 1924 р. нунцій надіслав до МЗС ЧСР листа, в якому знову наголошував на підтримці урядом православних на Підкарпатській Русі та в Східній Словаччині, діяльності агітаторів-іноземців (українців) в с. Верхній Орлих та інших населених пунктах, подяці митрополита Антонія (Храповицького) чехословацькій владі за підтримку православної

⁵² Изъпартійнойжизни К.Р.Т. Организации. In: *Русская земля*. 1924. 27 марта, с. 2.

⁵³ Nuncius Marmaggi sekretárovi premimoria dne cirkev nnezáležitosti Borgonginimu Ducovi, Praha, 30.11.1924. In: Hrabovec, E.: *Slovensko a Svátá stolica 1918-1927 vo svetle vatikánskych prameňov*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2012, s. 402-403.

⁵⁴ Кичера, В.: Церковь и государство на Подкарпатской Руси: от ограниченный греко-католического духовенства к компромиссу с чехословацкой властью (1918-1924). In: *Acta historica Neosoliensia*. 2019. 1 (22), s. 39-40.

церкви в країні⁵⁵. У офіційній відповіді апостольській нунціатурі МЗС наголосив, що доручить відповідним органам вивчити викладені у документі факти та найближчим часом повідомить про результати розслідування. Разом з тим, за наказом заступника міністра Вацлава Гірси, переклад листа було переслано до Президії МВС та МСіНО, з проханням надати відповідні коментарі⁵⁶.

Пожвавлення тиску Ф. Мармаджі на чехословацький уряд ми пояснюємо підготовкою візиту Е. Бенеша до Італії в рамках діяльності Ліги Націй та передбаченим візитом міністра до Ватикану. Висунуті припущення підтверджуються двома шифрованими телеграмами апостольського нунція у Празі до Святої Столиці від 14 травня 1924 р. У першій телеграмі (№56) Ф. Мармаджі рекомендував державному секретарю, кардиналу П'єтро Гаспарі, під час переговорів із Е. Бенешем підняти питання православної пропаганди на Підкарпатській Русі та становища Мукачівського єпископа Антонія (Паппа)⁵⁷. У другій телеграмі (№57) нунцій просив додатково обговорити проблемні моменти щодо призначення єпископів для Словаччини (Трнава, Нітра, Рожнява)⁵⁸.

Візит Е. Бенеша до Ватикану відбувся 17 травня 1924 р.⁵⁹. У переговорах з міністром взяли участь кардинал П. Гаспарі та секретар Священної Конгрегації з надзвичайних церковних справ, монсеньйор Франческо Боргонгіні Дука. Зустріч тривала півтори години і розпочалася з обговорення саме підкарпатського питання. Представники Святого Престолу, спираючись на переконання громадськості, висловили стурбованість підтримкою уряду православної (російської) пропаганди на Підкарпатській Русі. Е. Бенеш відкинув звинувачення, наголосивши, що з очевидних політичних причин він апріорі не може підтримувати російську агітацію в краї. На заперечення кардинала і монсеньйора, що чому, у такому разі, уряд не виконав вироку судів щодо повернення майна та храмів, захоплених православними, міністр «намагався виправдати себе» поясненнями, що нібито уряд намагався уникнути «будь-яких конфліктів та кровопролиття». Проте, у відповідь на прохання, «він пообіцяв якнайшвидше виконати умови»⁶⁰.

⁵⁵ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 62. Složka «Pravoslavná církev československá», č. 10626/24, Лист нунція Ф. Мармаджі до МЗС, 10.05.1924.

⁵⁶ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 62. Složka «Pravoslavná církev československá», Розпорядження В. Гірси, 14.05.1924.

⁵⁷ Nuncius Marmaggi kardinálovi Gasparrimu, Praha, 14.5.1924/ In: Hrabovec, E.: *Slovensko a Svätá stolica...*, s. 395.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ministrdr. Beneš u kardinála Gaspariho. In: *Česko slovenská republika*. 1924. 19 května, s. 1.

⁶⁰ Kardinál Gaspari nunciovi Marmaggimu, Vatikán, 29.5.1924. In: *Hrabovec, E.: Slovensko a Svätá stolica 1918-1927*, s. 396-397.

Окремо було обговорено питання щодо переведення єпископа Антонія (Паппа) до Угорщини, проти якого не представниками Святого Престолу не заперечували. Згідно із текстом листа кардинала П. Гаспарі до папського нунція в Празі від 29 травня 1924 р., найбільш спірним виявилось обговорення механізму призначення нових єпископів до ЧСР. Міністр МЗС стояв на позиції, що уряд повинен контролювати всі кадрові призначення церкви, пропонуючи, схвалюючи чи відкидаючи політично ненадійних кандидатів⁶¹. Дане питання знаходиться поза об'єктом нашого дослідження, але зазначимо, що радикалізація у відносинах з Ватиканом досягла апогею в 1925 р., коли нунцій був відкликаний із республіки.

2 червня 1924 р. на ім'я єпископа Досифея було надіслано рішення Архієрейського Синоду СПЦ про необхідність продовження місії в Чехословаччині. У документі викладалося ряд інструкцій, якими делегат повинен був користуватися для примирення сторін та у справі Карпаторуської православної церкви. По-перше, єпископа зобов'язували зібрати інформацію про роль чехословацького уряду у обранні та висвяченні архієпископа Савватія та визнання юрисдикції Вселенського патріархату в ЧСР. По-друге, Досифей повинен був спробувати провести переговори архієпископом Савватієм та примирити його з єпископом Гораздом, котрому дозволялося вийти із Чехословацької церкви К. Фарського. На думку членів Синоду, такі дії можливо було здійснити тільки після розірвання зв'язків Савватія з Вселенським патріархатом і входження до юрисдикції СПЦ. Сербський делегат отримав мандат заявити архієпископу, що «СПЦ веде з цього питання переговори з Константинополем та готова надати автокефалію Чехословацькій православній церкві, як тільки виникають передумови» для даної події⁶².

Патріарх Димитрій погоджувався піти на поступки для примирення двох сторін, навіть у тому разі, якщо б не вдалося домовитися з Вселенським патріархатом. Він розглядав навіть варіант надання канонічного відпуску єпископу Горазду для переходу у склад Вселенського патріархату, але тільки після заяви останнього про згоду надати автокефалію Чехословацькій православній церкві. Що стосується православної церкви на Підкарпатській Русі, то СПЦ однозначно вважала цю територією своєю канонічною частиною, «але лише до тих пір, поки православ'я в цьому регіоні не утвердиться, і до тих пір, поки не буде створена можливість, щоб дана церква зорганізувалася як окрема структура, в цьому випадку Сербська Церква зможе надати їй канонічне

⁶¹ Ibidem, s. 397-398.

⁶² AUEROBE Olomouc. F. MatějPavlík-Gorazd. SložkaKorespondencePodkarpatskáRus. Лист патріарха Димитрія (Павловича) на ім'я єпископа Досифея (Васича), 2.06.1924.

звільнення і визнає автокефалію». Крім того, єпископу Досифею доручалося вивчити питання щодо обрання єпископа-вікарія із місцевого духовенства та підготувати в короткі строки інформацію для членів Синоду⁶³.

Виконуючи умови угоди з ЧСР, міністр віросповідань В. Янич 4 червня 1924 р. просив королівське МЗС надіслати депешу до сербського посольства у Празі та повідомити про виконання у найближчі дні другої частини угоди, котра полягала у поїзді єпископа Досифея. У документі також піднімалося питання про необхідність клопотання перед Е. Бенешем про сприяння сербському делегату в роботі по «організації православної церкви в Чехословаччині»⁶⁴. 9 червня 1924 р. помічник міністра закордонних справ КСХС Панта Гаврилович надіслав інформацію до Праги, а 12 червня поставив до відома чехословацького посла в Белграді.

Я. Шеба у телеграмі до МЗС вказував, що намагався переконати єпископа Досифея відкласти поїздку та погодити всі моменти з владою ЧСР, однак, архієрей заявив, що буде їхати та спробує примирити єпископа Горазда з архієпископом Савватієм. Посол рекомендував вплинути на плани сербського делегата через губернатора Підкарпатської Русі А. Бескида⁶⁵. Коли документи потрапили до Праги, виявилися, що МШіНО навіть не розпочинало підготовки щодо переговорів між двома сторонами⁶⁶. У зв'язку з цим, заступник міністра закордонних справ ЧСР В. Гірса надіслав Я. Шебі інструкції, згідно із якими посол повинен був переконати сербського делегата відкласти від'їзд до Підкарпатської Русі, допоки уряд ЧСР його не запросить⁶⁷. «В іншому випадку уряд не може надати гарантії того, що робота Досифея в ЧСР матиме бажаний результат»⁶⁸. Незважаючи на висловлену позицію чехословацького посла, єпископ вирішив їхати на Підкарпатську Русь. Очевидно позиція В. Гірси була до нього донесена вже в с. Іза.

Можна припустити, що владика Досифей мусив негайно їхати на Підкарпаття й з іншої причини. 9 червня 1924 р. в м. Хуст архімандрит Олексій (Кабалюк) зібрав збори православного духовенства обох напрямків, на яких було

⁶³ AUEROBE Olomouc. F. MatějPavlík-Gorazd. SložkaKorespondencePodkarpatskáRus. Лист патріарха Димитрія (Павловича) на ім'я єпископа Досифея (Васича), 2.06.1924.

⁶⁴ ArhivJugoslavije (далі – АЈ). F. 69. Бр. фасц. 10. Бр. jed.оп. 23. Лист міністра віросповідань В. Янича до МЗС, 2.06.1924.

⁶⁵ AMZV Praha. F. 35. Telegramydošlé a odeslané. Telegramydošlé. 1924. č. 401 – 800. Evid. j. 38. Došléč.j. 659/24.

⁶⁶ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», č. 10321/III/24, Урядові інструкції. 13.06.1924.

⁶⁷ Marek, P.: «*Obtížnýcizinec*», s. 251.

⁶⁸ AMZV Praha. F. Sekce II (1919-1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», č. 10321/III/24, Урядові інструкції. 13.06.1924.

задекларовано готовність об'єднатися під сербською юрисдикцією⁶⁹. Згідно із протоколом зібрання, в його роботі взяло участь 30 священників та ієромонахів і ще 4 осіб передалосвої довіреності. Із стану мирян у документах згадано лише Іларіона Цуркановича, одного із лідерів Карпаторуської трудової партії. Засідання відкрив архімандрит Олексій, після чого із доповідями виступили: прот Іван Ілечко, о. Лука Ольховий, о. Дмитро Беляков, о. Іван Бабич. Священники звертали увагу на шкідливість розділення духовенства на партії, закликали до примирення та єдності. Прот. І Ілечко пропонував присутнім обрати єпископа із місцевого духовенства, який би володів усіма необхідними якостями, в першу чергу, відповідною освітою. О. Л. Ольховий закликав не нехтувати греко-католицькими священниками, «потому, что многие изъ нихъ причинились къ сохраненію православія въ Карп. Руси»⁷⁰.

На пропозицію архімандрита Олексія, присутні прийняли рішення звернутися до о. Миколи Бескида⁷¹ із проханням «принять на себя епископській сань». Учасники зборів також вимагали, щоб його хіротонія відбувалася безпосередньо на Підкарпатській Русі і була здійснена спільно «Русской, Сербской и Чешской Церквями»⁷². Названий кандидат був двоюрідним братом губернатора А. Бескида, дотримувався русофільських поглядів та служив греко-католицьким священником в с. Легнава⁷³ коло Старої Любовні що в Східній Словаччині. Присутні обрали делегацію у складі 3 чоловік, якій доручалося провести переговори з о. М. Бескидом⁷⁴. Наступні рішення зборів стосувалися створення православних братств та обрання комісії для перевірки приходського статуту⁷⁵. Окружний уряд у Хусті трактував результати зборів як вияв готовності визнати сербський патріархат на Підкарпатській Русі⁷⁶.

⁶⁹ Съѣздъправославныхъсвященниковъ. In: *Русская земля*. 1924. 12 іюня, с. 3; K pravoslavnému hnutiu Podkarpatské Rusi. In: *Národní politika*. 1924. 25 června, s. 4.

⁷⁰ Архів Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза-Карпутлаш Хустського району Закарпатської області. Книга Протоколовъ въ Свято-Николаевскомъ монастыресь 1921 года. Протокол № 8 від 9 червня 1924 р., арк. 2.

⁷¹ Микола Бескид (1883-1947 рр.). Дет. див.: Магочій, П. Р., Поп, І.: Бескид Микола. In: *Енциклопедія історії і культури карпатських русинів*, Уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп; заг. ред. Павла Роберта Магочія; пер. з англ. мови Надії Кушко; ред. укр. видання Валерій Падяк; карти Павла Роберта Магочія; вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010, с. 49-50.

⁷² Архів Свято-Миколаївського монастиря в с. Іза-Карпутлаш Хустського району Закарпатської області. Книга Протоколовъ въ Свято-Николаевскомъ монастыресь 1921 года. Протокол №8 від 9 червня 1924 р., арк. 3.

⁷³ Нині село в Словаччині, Старолюбовняському окрузі Пряшівського краю.

⁷⁴ До її складу увійшли: о. Г. Кениз, о. Д. Беляков та І. Цурканович.

⁷⁵ До її складу увійшли 7 осіб: архімандрит Олексій, о. Г. Кениз, о. І. Ілечко, о. Д. Беляков, о. А. Рацин, ієромонах Боголіп (Церковник), І. Цурканович).

⁷⁶ ДАЗО. Ф. 15. Оп. 3. Спр. 1110, арк. 99.

Єпископ Досифей, оцінюючи результати зборів від 9 червня 1924 р., вважав позицію духовенства щодо підпорядкування Карпаторуській православної церкві слушною та такою, що буде сприяти консолідації. «Саме духовенство визнає, що далі бути не може так, як це було досі», – писав сербський делегат єпископу Горазду. У звіті до Синоду СПЦ від 28 серпня 1924 р. Досифей детальніше характеризував хід зборів: «Це зібрання мало похвальний результат, що всі примирилися і об'єдналися, і, звичайно, по-руськи, плакали і цілувалися»⁷⁷. Припускаємо, що прагнення висунути на місце вікарія о. М. Бескида було запропоновано архімандритом Олексієм та його прихильниками, адже сербський делегат взагалі не давав оцінку названому кандидату. Пропозицію залучити до висвячення карпаторуського єпископа представників трьох «Слов'янських церков», Досифей пояснював прагненням уникнути подальших спорів про юрисдикцію.

Досить критично до висунення місцевих кандидатів на архієрейство оцінив архімандрит Віталій (Максименко) – керівник духовної місії в с. Ладомирова (словац. Ladomirová) на Пряшівщині. Отримавши від о. Всеволода Коломацького телеграму, вже наступного дня він відповів листом. «Кандидатуры местные – безнадежны. И конечно, счастьемъ было-бы для местной церкви, если-бы для нея нашелся новыи Іосифъ Симашко. Тогда-бы движение получилось массовие. Но найдется Карпато-Русскій Симашко и найдутся-лихъ нему православные авторитетные и опытные совѣтники и руководители, чтобы движение было воистинну идейно-православнымъ, а не шкурно-экономическимъ, – трудно сказать»⁷⁸.

Архімандрит Віталій висував припущення, що думка про місцевого єпископа походить від керівних кіл на чолі з губернатором, однак, разом з тим, закликав місцевих священників не боятися «движеніявъ пользу православіясредиместнагоуніатскаго духовенства»⁷⁹. Єдиним виходом із складної кризи, в якій опинилася православна церква на Підкарпатській Русі, Максименко вважав запрошення «хотябы на время туда м. Антонія». Незважаючи на те, що, зі слів автора листа, митрополит погоджувався на приїзд в ЧСР, «теперь объ этомъ говоритъ безповоротно поздно»⁸⁰. Підсумовуючи лист,

⁷⁷ Доситеј, Єпископнишки. Светом Архїєрејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28.08.1924. In: *Христуверан до смрти. Свештеноисповедник Доситеј загребачки и ваведенски*. Уредник Павле Кондић. Београд-Цетиње: Светигора, Издавачки фонд Српске Патријаршије, 2008, с. 312.

⁷⁸ Особистий архів архімандрита Андрія (Коломацького) при храмі Іоанна Предтечі в м. Румбрук, Чехія. Лист архімандрита Віталія (Максименко) до о. В. Коломацького, 10.06.1924, арк. 2.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Там само, арк. 1.

о. Віталій закликав до єдності серед духовенства. «Созидайте єдино мнѣніе, тогда все будетъ хорошо. Если-же не сѹмѣемъ его достигъ и будутъ въ насъ распри, то Промысль Божій и насъ поведетъ здесь путемъ испытаній, какъ ведетъ несчастную нашу Родину. Дисциплина, сотрудичество, самопожертвованіе»⁸¹. Архімандрит Віталій був не єдиним, хто жалкував щодо неможливості переселення митрополита Антонія на Підкарпатську Русь. Приблизно через дев'ять місяців після згаданого листа, брат О. Геровського – Георгій, у листі до єпископа Горазда, називав великою помилкою заборону влади на приїзд глави РПЦЗ⁸².

Сербський делегат відбув до ЧСР 12 червня 1924 р. так і не отримавши офіційного запрошення уряду ЧСР⁸³. Цей крок єпископа був розцінений чехословацькою владою негативно, внаслідок чого владика Досифей перетвориться на персону *non grata*. Результати візиту архієрея на Підкарпатську Русь в 1924 р. буде проаналізовано нами в іншій публікації.

Отже, вивчення документів різних архівів та опубліковані джерела свідчить про те, що Прага стояла на позиції утворення автокефальної православної церкви. Зважаючи на непоступливість керівництва СПЦ з цілого ряду питань, чехословацький уряд вважав більш прийнятним домовитися про хіротонії з Константинополем. Разом з тим, на міжнародному рівні Е. Бенеш всіляко показував готовність визнати сербську юрисдикцію. Таким чином, після белградської наради 12 січня 1924 р. між ЧСР та КСХС велися дипломатичні переговори, де кожна сторона намагалася домогтися власних цілей. Досягнуті домовленості надали мандат СПЦ взяти ініціативу у свої руки та вимагати усунення з Підкарпатської Русі єпископа Веніаміна. Ця поступка Праги та наполегливість єпископа Досифея призвела до остаточної перемоги сербської юрисдикції на Підкарпатській Русі, яку вона буде утримувати до включення Мукачівсько-Пряшівської єпархії до складу Руської православної церкви в 1945 р.

⁸¹ Там само, арк. 2.

⁸² Marek, P.: «*Obtížnýcizinec*», s. 271.

⁸³ Biskup Došitej přijade visitovat Československo. In: *Čech*. 1924. 14 června, s. 2; Nišský biskup Dositej. In: *Československý denník*. 1924. 14 června, s. 2; Biskup Dositej do Čsl. Republiky. In: *Československa republika*. 1924. 14 června, s. 2; Nišský biskup Dositej do Československa. In: *Pozor*. 1924. 14 června, s. 2; Visitační cesta biskupa Dositeje v Československu. In: *Lidovýdeník*. 1924. 15 června, s. 3; Nišský biskup Dositej. In: *Svoboda*. 1924. 14 června, s. 4; Nišský biskup Dositej. In: *Haná*. 1924. 17 června, s. 2.